

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

ПАПІЄВ МИХАЙЛО МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 330.59.319.3

**РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ
СИСТЕМИ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 08.09.01 – демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ - 2004

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті демографії та соціальних досліджень Національної академії наук України м. Київ

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор
Колот Анатолій Михайлович,
Київський національний
економічний університет,
проректор з навчальної роботи

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Кравченко Ірина Семенівна,
заступник директора Інституту
підвищення кваліфікації керівних кадрів
Національної академії державного
управління при Президентові України

кандидат економічних наук
Надточій Борис Овсійович,
консультант Комітету
Верховної Ради України
у справах пенсіонерів та інвалідів

Провідна установа: Інститут регіональних досліджень НАН України,
відділ регіональної соціально-економічної політики
та територіального управління, м. Львів

Захист відбудеться 28 грудня 2004 р. о 14-30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.247.01 в Інституті демографії та соціальних досліджень НАН України за адресою: 01011, м. Київ, вул. П.Мирного, 26, ауд.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України за адресою: 01011, м. Київ, вул. П. Мирного, 26, ауд.

Автореферат розіслано 26 листопада 2004 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук

Л.М. Черенько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Соціально-економічні реформи, які провадяться в Україні, зумовили радикальні зміни в житті суспільства. Одночасно відбуваються перетворення в його соціальній структурі. У більшості населення формуються принципово нові ціннісні орієнтири, трансформується комплекс соціальних умов життя людей.

Необхідність докорінних змін у забезпеченні якісних характеристик життя людей є одним із найголовніших завдань соціальної політики молодій незалежній державі. Невід'ємною складовою соціальної політики є пенсійне забезпечення. В Україні до 90 років ХХ століття функціонувала однорівнева схема пенсійного забезпечення на засадах солідарності поколінь. Вона являла собою систему “поточних виплат”, відповідно до якої внески на пенсійне забезпечення використовувалися відразу на виплату пенсій. Стрімке демографічне старіння в поєднанні з глибокою кризою 90-х років ХХ століття (значне безробіття та масове уникнення сплати податків, включаючи внески до Пенсійного фонду, масштабна трудова еміграція, низький рівень середньої заробітної плати тощо) спровокували запровадження цілої низки пенсійних пільг, що в кінцевому рахунку тільки загострило проблеми. В результаті солідарна система ставала фінансово неспроможною забезпечити належний рівень пенсійного забезпечення.

У цілому слід зазначити, що чинна до початку 1990-х років система пенсійного забезпечення була ближчою до інституту соціальної допомоги і лише від початку перебудовчих процесів фінансові механізми пенсійного забезпечення почали поступово набувати страхових рис. Ухвалення законодавчих актів, які заклали підвалини трирівневої системи пенсійного забезпечення, посилили значення страхових та накопичувальних принципів формування пенсійних фінансових ресурсів, — це лише перший етап на шляху здійснення масштабної, багаторівневої, складної за механізмами реалізації пенсійної реформи.

Пенсійна система залежить від багатьох складових та показників соціально-економічного розвитку, зокрема від стану ринку праці, рівня і динаміки заробітної плати, дієвості соціальної, податкової, банківської, цінової та інших складових політики держави. Нині проведення пенсійної реформи зіштовхується з багатьма проблемами різнопланового характеру та походження, серед яких виокремимо такі: низька частка заробітної плати у валовому внутрішньому продукті (ВВП); недостатній для гідного життя розмір пенсій багатьох категорій пенсіонерів; невідпрацьованість системи управління пенсійними ресурсами на принципах соціального партнерства; недостатня ефективність технології набуття пенсійних прав.

Необхідність ефективного регулювання відносин щодо формування, розподілу і використання коштів, що спрямовуються на пенсійне забезпечення, вимагає вирішення багатьох проблем теоретичного і прикладного характеру, а також створення організаційно-економічних і правових механізмів здійснення пенсійної реформи.

Сучасна економічна думка нагромадила доволі великий досвід наукового опрацювання реформ пенсійної системи за умов поглиблення демографічного старіння та зростання соціальних ризиків. Основні теоретичні засади реформ викладені в працях зарубіжних учених та фахівців Р. Агуна, М. Вінера, Е. Джеймс, Е. Ендрюс, А. Іглесіаса, М. Ісаєва, Г. Мактаггарта, В. Роїка, Р. Рофмана, М. Рутковські, Л. Сичової, С. Смирнова, Р. Хольцмана, Е. Фулту, В. Шахова. На чільне місце проблеми пенсійного забезпечення ставили у своїх працях такі вітчизняні науковці, як Т. Кір'ян, І. Кравченко, Е. Лібанова, О. Макарова, Б. Надточій, А. Нечай, В. Новіков, О. Палій, І. Сирота, М. Бойко, М. Шаповал, В. Яценко.

Разом з тим значна частина проблемних питань цієї складної та багатогранної теми потребує докладнішого науково-теоретичного та прикладного опрацювання. Залишаються не достатньо дослідженими теоретичні та прикладні аспекти ролі пенсійного страхування як інституту і механізму соціального захисту непрацездатного населення; соціально-економічної сутності пенсійної системи, її структури та взаємозалежності складових, що адекватні соціально-орієнтованій ринковій економіці; комплексної оцінки матеріального становища пенсіонерів в Україні та виокремлення новітніх тенденцій у цій царині; удосконалення організаційно-економічного механізму підвищення трудових доходів як основи збільшення пенсійних внесків; опрацювання напрямів подальшого розвитку системи пенсійного забезпечення; удосконалення управління системою пенсійного страхування в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами. Вибраний автором напрям досліджень пов'язаний з науково-дослідними роботами, що виконуються Інститутом демографії і соціальних досліджень Національної академії наук України та Науково-дослідним інститутом праці і зайнятості населення Міністерства праці та соціальної політики України: "Формування соціально-демографічної політики в Україні" (номер державної реєстрації 0103U005818); "Актуарні розрахунки щодо реформування системи пенсійного забезпечення в Україні. Солідарна пенсійна система" (номер державної реєстрації 0103U005536); "Відпрацювання методів розрахунків та інформаційного забезпечення накопичувальної частини пенсійної системи, проведення актуарних розрахунків" (номер державної реєстрації 0103U005535); "Розробка основних положень Методики актуарних розрахунків" (номер державної реєстрації 0104U002762); "Дослідження впливу запровадження накопичувальної системи страхування на підвищення рівня соціального захисту населення" (номер державної реєстрації 0104U002764).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є наукове обґрунтування структури і змісту системи пенсійного забезпечення та розробка організаційно-економічних і правових механізмів проведення пенсійної реформи.

Досягнення цієї мети зумовило необхідність постановки та розв'язання комплексу завдань:

- здійснити теоретико-методологічне обґрунтування ролі та місця пенсійного страхування як інституту і провідної складової страхової системи та узагальнення міжнародного досвіду;
- на основі критичного аналізу існуючих теоретичних розробок опрацювати наукову концепцію соціально-економічної сутності пенсійної системи та її принципів;
- обґрунтувати структуру та складові пенсійної системи, адекватної соціально-орієнтованій ринковій економіці;
- провести комплексний аналіз фінансового стану пенсійної системи в контексті соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на посилення соціального захисту непрацездатного населення, виокремити новітні тенденції у матеріальному становищі пенсіонерів України;
- здійснити теоретико-методологічне обґрунтування та розробити наукову концепцію удосконалення організаційно-економічного механізму підвищення трудових доходів як основи збільшення страхових внесків;
- розкрити організаційно-інституційні засади побудови механізму управління системою пенсійного страхування в Україні;
- здійснити багатоваріантний прогноз доходів і витрат солідарної та загальнообов'язкової накопичувальної складових системи пенсійного страхування.

Об'єктом дослідження є пенсійна система України та інститути, які забезпечують її функціонування.

Предметом дослідження є — методологічні, методичні та практичні аспекти становлення та розвитку багаторівневої пенсійної системи, яка відповідає умовам соціально-економічного розвитку України.

Методи дослідження. У дисертаційній роботі використовувалися такі методи дослідження: порівняльно-економічний, економіко-статистичний, соціологічного аналізу; абстрактно-логічний метод; методи програмування; анкетування; класифікації та типології; експертних оцінок; наукового передбачення.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативні акти України, монографічні праці вітчизняних і зарубіжних економістів, дані статистичних щорічників, інформаційно-аналітичних бюлетенів і оглядів, довідкова література тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці нових теоретико-методологічних і методичних засад щодо структури та змісту складових пенсійної системи та в обґрунтуванні прикладних рекомендацій з удосконалення і підвищення ефективності організаційно-економічного та правового механізму здійснення пенсійної реформи в Україні. При цьому одержано наступні результати:

Уперше:

- виконано комплексне теоретико-методологічне опрацювання структури й змісту складових багаторівневої системи пенсійного забезпечення, яка відповідає умовам соціально-економічного розвитку України, враховує

загальносвітові тенденції у цій царині та забезпечує соціальні гарантії і фінансову стабільність пенсійної системи;

- сформульовано організаційно-інституціональні засади побудови системи управління пенсійним страхуванням в Україні, які закладають підвалини проведення пенсійної реформи за трьома напрямками — реформування солідарної системи, створення обов'язкової накопичувальної системи і розвиток добровільної накопичувальної системи; запропоновано принципово нові заходи щодо вдосконалення діяльності Пенсійного фонду України, які впливають на підвищення стійкості його фінансового стану;

- визначено зміст поняття “пенсійна система” не через просту дефініцію соціально-захисної функції в соціальній політиці держави, а через аналіз зв'язків та взаємозалежностей інститутів, організаційно-правових механізмів та заходів щодо забезпечення соціально справедливої підтримки умов життєдіяльності непрацездатного населення;

- обґрунтовано необхідність включення до складу основних параметрів пенсійної системи показника “накопичені пенсійні права”, що передбачає створення відповідної обліково-інформаційної системи як на мікро-, так і на макрорівні. Доведено, що без вирішення цього завдання на макрорівні вкрай проблематично виконувати функції, пов'язані з реалізацією соціальної політики, проведенням достовірних актуарних розрахунків.

Набули подальшого розвитку:

- організаційно-економічний механізм підвищення трудових доходів як основи збільшення страхових внесків, який передбачає задіяння як традиційних, так і нетрадиційних джерел зростання бази нарахування внесків до пенсійного фонду;

- комплексна оцінка матеріального становища пенсіонерів в Україні та виокремлення новітніх тенденцій у рівні життя непрацездатного населення України;

- уточнення параметрів накопичувальної пенсійної системи у контексті з демографічним прогнозом; обґрунтування “технології” розрахунків у розмірі майбутніх пенсійних виплат з одночасним структуруванням солідарної та накопичувальної складових пенсійного забезпечення;

- узагальнення міжнародного досвіду розвитку пенсійного страхування, обґрунтування можливості та доцільності його використання в практиці розбудови багаторівневої пенсійної системи України;

- категоріальний апарат системи соціального забезпечення в контексті зв'язків та залежностей з поняттям “соціальні ризики”.

Удосконалено:

- методичні засади оцінки матеріального становища пенсіонерів та виявлення тенденцій у цій сфері на основі застосування системи соціальних індикаторів;

- функції інститутів, задіяних у системі управління пенсійним забезпеченням на основі розмежування їх завдань та сфер діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що головні положення, викладені автором дисертації, доведено до рівня методичних розробок та практичних рекомендацій. Їх призначено для використання під час опрацювання програм соціально-економічного розвитку економіки України, підготовки проектів законодавчих і нормативних актів з питань реформування пенсійної системи, розроблення механізмів реалізації основних напрямів соціальної політики на період до 2010 року.

Результати дисертаційного дослідження знайшли відображення в ухваленому 9 липня 2003 року Верховною Радою Законі України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" та лягли в основу актуарних розрахунків фінансового обґрунтування зазначеного Закону, використаних Комітетом Верховної Ради України у справах пенсіонерів, ветеранів та інвалідів для подання депутатам (довідка № 0625/6-231 від 5 липня 2004 р.).

Окремі положення дисертації використано в Програмі діяльності Кабінету Міністрів України "Послідовність. Ефективність. Відповідальність", ухваленій Верховною Радою України 16 березня 2004 р. № 1602-IV (довідка № 5940/0/2-04 від 8 вересня 2004 р.).

В співпраці з науково-дослідним інститутом праці і зайнятості населення виконувались дослідження за темами "Актуарні розрахунки щодо реформування системи пенсійного забезпечення в Україні. Солідарна пенсійна система", „Дослідження впливу запровадження накопичувальної системи страхування на підвищення рівня соціального захисту населення” (довідка НДІ праці і зайнятості № 01/4-115 від 8 червня 2004 року).

Рекомендації щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування покладені в основу плану заходів міжвідомчої робочої групи Пенсійного фонду України (довідка № 8351/1 від 07 вересня 2004 р.).

В результаті співпраці з Міжнародним бюро праці автором підготовлені методичні рекомендації "Розробка регіонального соціального бюджету" (довідка № 01-055 від 08 жовтня 2004 р.).

Матеріали дослідження використано в брошурах, статтях, у проектах законодавчих актів, цільових програмах, методичних розробках.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки, зроблені автором дисертаційного дослідження, були покладені в основу доповідей дисертанта на конференції "Пенсійне забезпечення в постсоціалістичних країнах: досягнення, помилки, завдання" (м. Київ, 2003 р.), на науково-практичному семінарі "Досвід, перспективи реформування оплати праці в Україні" (м. Київ, 2003 р.), на круглих столах "Україна на шляху до Європи: соціальні стандарти і гарантії" (м. Київ, 2003 р.) та "Реформування пенсійної системи в Україні: перші кроки" (м. Київ, 2004 р.).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 12 наукових працях, з них 4 у наукових фахових виданнях, загальним обсягом 2,9 друк. арк.; 2 розділи

монографії написані у співавторстві, з них особисто автору належать 2,8 друк. арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 217 сторінок комп'ютерного тексту, в тому числі 11 таблиць, 40 рисунків. Список використаних джерел містить 168 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, завдання, предмет, об'єкт дисертаційного дослідження, викладено методологічну базу, наукову новизну, а також теоретичне та практичне значення одержаних результатів.

У розділі 1 “Теоретико-методологічні засади пенсійної системи” міститься наукове опрацювання концептуальних засад щодо структури та змісту складових системи пенсійного забезпечення як провідної складової соціального захисту непрацездатного населення.

Систему соціального захисту автор розглядає як сферу життєво важливих інтересів населення, яка є необхідним елементом соціально-економічного розвитку суспільства. Сформувати ефективну систему соціального захисту можливо за умови поєднання різноманітних його видів, багатосуб'єктних організаційно-правових форм, активної й відповідальної участі у його функціонуванні всіх сторін та суб'єктів соціально-трудова відносин.

До базових інститутів соціального захисту належать соціальне страхування в цілому і, зокрема, пенсійна його складова. Сутність будь-якого виду соціального страхування полягає у компенсації матеріальних втрат за допомогою розподілу цього ризику між великою кількістю суб'єктів, які зазнають певних видів ризику. В дисертації підкреслюється, що з розвитком нових форм власності і господарювання, становленням економічної системи, що функціонує на конкурентних засадах, змінюється палітра, структура ризиків, проте не зменшується їх потенційний та реальний вплив на життєво - важливі інтереси населення. Зростання ступеня впливу ризиків на економічну і соціальну сфери слід розглядати як закономірний, природний процес, як “зворотний бік” підвищення економічної свободи та розвитку конкуренції у різноманітних її формах.

Для комплексної характеристики соціального ризику пропонується використовувати сукупність кількісних і якісних показників, серед яких слід виокремити такі: частоту настання ризикової ситуації; глибину (масштаби) втрати доходів під впливом конкретного соціального ризику; рівень соціальних гарантій за настання ризику; середню тривалість порушення нормального матеріального і соціального стану людей унаслідок настання ризику; обсяг матеріальних витрат, що спрямовуються на компенсацію втрат від настання ризику; обсяг матеріальних витрат, що спрямовуються на компенсацію втрат від настання ризику у відсотках до фонду заробітної плати застрахованих осіб.

Аналіз зазначених показників дає змогу оцінити масштаби та інтенсивність соціальних ризиків і ефективність компенсаційних заходів, що мають унеможливити значні втрати населення через настання ризикових ситуацій.

Об'єктивний характер соціальних ризиків обумовлює необхідність такого інституту, як соціальне страхування. З правового погляду соціальне страхування являє собою встановлену державою та регульовану нормами права систему соціального захисту працездатних і непрацездатних громадян у разі настання страхових випадків, передбачених законодавством.

Ураховуючи основні функції, призначення та характер соціального страхування, можна дати таке його визначення. *Соціальне страхування* — це встановлена державою система правових норм щодо надання соціальних послуг та матеріального забезпечення громадянам у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від громадянина причин, старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових коштів, що формуються шляхом сплати страхових внесків роботодавцями та найманими працівниками, а також бюджетних та інших джерел бюджетного забезпечення, визначених законодавством. Соціальне страхування правомірно розглядати і як соціальну систему, що ставить за мету створення загальнонаціональної організації взаємодопомоги, яка зможе діяти досить ефективно лише в тому разі, якщо вона буде всеосяжною як з погляду охоплення нею населення, так і з погляду покриття ризиків.

У дисертації підкреслюється, що соціальне страхування загалом і пенсійне, зокрема, пов'язані з резервуванням частини заробітної плати у формі страхових внесків. Наслідком такого резервування є соціально-економічна категорія накопичених пенсійних прав зайнятого населення.

Категорії “накопичені пенсійні права” належить винятково важлива роль у функціонуванні пенсійної системи, оскільки кількісні її характеристики є ключовими при визначенні внутрішніх зобов'язань (боргів) держави. Слід констатувати, що в Україні цей показник ще не включено в систему основних параметрів пенсійного забезпечення, відсутня відповідна статистична інформація. Нині у переліку завдань, по запровадженню пенсійної реформи, передбачається створити обліково-інформаційну систему лише на мікрорівні – для забезпечення обліку індивідуальних пенсійних прав. У дисертації зазначається, що без розв'язання цього завдання на макрорівні вкрай проблематично виконувати функції, пов'язані з реалізацією соціальної політики, проведенням достовірних актуарних розрахунків.

Наукове опрацювання понять “соціальні ризики”, “соціальне страхування”, “пенсійне страхування”, “соціальний захист”, “накопичені пенсійні права”, що міститься в дисертації, стало теоретико-методологічним підґрунтям для комплексної характеристики сутності та принципів функціонування пенсійної системи. Незважаючи на великий “історичний” стаж поняття “пенсійна система”, його сутність у вітчизняній економічній літературі трактується неоднозначно. Слід зазначити, що нерідко й економістами, і юристами це поняття розглядається як усталене і таке, що не потребує наукового

опрацювання та деталізації його змістових характеристик, з чим не можна погодитися. Трактуючи сутність поняття “пенсійна система”, маємо врахувати наступне. Термін “система” запозичено з грецької мови. Його прямий переклад означає ”устрій”, “поєднання”, “утворення”. У галузі економіки терміном “система” позначають сукупність якісно визначених елементів, між якими існує закономірний зв’язок чи взаємодія. У пенсійній сфері системи утворюють окремі процеси, явища, суб’єкти, органи, що взаємодіють між собою. Характерними рисами цієї системи є її багатоелементність, ієрархічність, цілісність.

З функціонального погляду базу пенсійної системи становлять її інститути. На думку автора, інститути пенсійної системи доцільно поділити на дві групи: *перша* — це стійкий комплекс формальних і неформальних правил, принципів, ідеологічних настанов, правових норм, інформаційних потоків, процедур управління; *друга* — це сукупність державних і недержавних фондів, громадських об’єднань, інших суб’єктів громадянського суспільства, які забезпечують функціонування системи пенсійного забезпечення.

Отже, пенсійна система за своєю структурою та змістом є складним комплексом інститутів, відносин та механізмів, за допомогою яких здійснюється формування пенсійних фондів та створюються відповідні умови для пенсійного забезпечення працездатного населення.

Світова практика переконливо свідчить про відсутність універсальних правил щодо формування та функціонування пенсійної системи попри ідентичність її конструктивних елементів у багатьох країнах (базова, страхова та накопичувальна складові пенсії). Водночас реальний зміст пенсійних інститутів (економічні і правові їх характеристики), структура і конфігурація (поєднання і взаємодоповнення) цих інструментів у кожній країні мають суто національний характер. У дисертації міститься теоретико-методологічне обґрунтування загальних вимог, з урахуванням яких мають формуватись інститути пенсійної системи в Україні.

У розділі 2 „Оцінка стану пенсійної системи в Україні” опрацьовано методіку комплексної соціально-економічної оцінки стану пенсійної системи в Україні, за допомогою якої виявлено особливості та сучасні тенденції становлення вітчизняної пенсійної системи, її фінансовий стан та матеріальне становище пенсіонерів.

Надзвичайно складне, комплексне питання реформування пенсійної системи в Україні залишалося невирішеним у правовому плані до 2003 року.

З ухваленням у липні 2003 року базових законодавчих актів, а саме Законів України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” та “Про недержавне пенсійне забезпечення” в Україні запроваджується трирівнева пенсійна система. Фінансову основу цієї системи становлять: публічний солідарний пенсійний фонд; накопичувальний пенсійний фонд; приватні пенсійні фонди.

Згідно з Конституцією та законодавчою базою пенсійне забезпечення в Україні є державною системою, основною складовою загальної системи соціального захисту населення. Виплата пенсій практично всім категоріям

пенсіонерів здійснюється за рахунок коштів Пенсійного фонду України і, частково, за рахунок трансфертів державного бюджету, які спрямовуються на пенсійне забезпечення. Єдина пенсійна система передбачає централізоване правове регулювання, що гарантує на всій території держави однакові та рівні умови, норми і можливості громадянам України для здійснення одного з найважливіших соціальних прав. Вона охоплює всіх непрацездатних громадян похилого віку, інвалідів, осіб, які втратили годувальника, виплати яким проводяться у формі пенсій, надбавок і підвищень до пенсій та додаткових пенсій. На рис. 1 проілюстровано схематичну модель функціонування пенсійної системи України, яка включає органи виконавчої влади, Пенсійний фонд України.

Загалом сфера пенсійного забезпечення значною мірою відображає основні тенденції розвитку економіки країни. За період економічної кризи (1990 — 1999 рр.) на фоні скорочення валового внутрішнього продукту, загального зниження промислового виробництва та сільського господарства відбулось зниження і реальної заробітної плати населення, що негативно вплинуло і на функціонування системи пенсійного забезпечення України, спричинивши значне зниження реальних пенсійних виплат.

У процесі дослідження виявлено, що найбільша проблема чинної солідарної системи пенсійного забезпечення населення країни пов'язана з демографічною ситуацією – старінням населення, раннім віком виходу на пенсію та численними достроковими пенсіями. В 2003 році на 1000 працюючих у країні припадало 685 пенсіонерів.

Основною характеристикою рівня життя населення є показник грошових доходів, переважну частину яких (82,0 %) у осіб пенсійного віку становили пенсійні виплати. Заробітна плата за основним та додатковим місцем роботи становила 16,7 %, а доходи від підприємницької і самостійної трудової діяльності – менше 1 відсотка.

Протягом останніх чотирьох років відбувалося зростання питомої ваги пенсій та зниження частки оплати праці в структурі доходів пенсіонерів, що свідчить про подальше підвищення ролі пенсійних виплат для цієї категорії населення (табл. 1).

Таблиця 1¹

Структура особистих доходів пенсіонерів, %

Складові особистих доходів	1999 рік		2003 рік	
	<i>Пенсіонери за віком</i>	<i>Все населення</i>	<i>Пенсіонери за віком</i>	<i>Все населення</i>
Оплата праці за основним місцем роботи (в грошовій і натуральній формі)	15,9	62,2	15,9	64,7
Заробітна плата на інших роботах (в грошовій і натуральній формі)	0,0	0,2	0,1	0,1

¹ Розраховано на основі даних Держкомстату України.

Продовження табл. 1

Дохід від підприємницької діяльності	0,0	1,0	0,0	0,9
Дохід від самостійної трудової діяльності	0,3	4,0	0,5	4,4
Оплата праці на інших тимчасових роботах	0,4	2,3	0,7	3,3
Пенсії	82,3	27,6	82,0	24,7
Виплати у зв'язку з припиненням роботи	0,1	0,3	0,1	0,1
Інші доходи	1,0	2,4	0,6	1,5
Виплата заборгованості із заробітної плати, пенсій, стипендій, допомог	–	–	0,1	0,3
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0

У 2003 р. в Україні середня пенсія за віком становила 148,3 грн і забезпечувала лише 43,4% встановленого розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (268 грн) та майже 62,6% офіційно встановленого нормативу мінімальної заробітної плати у відповідному періоді (237 грн). До того ж середня пенсія за віком має вагомий відрив від межі як злиденності (176 грн), так і бідності (220 грн), які були розраховані за даними щорічного обстеження умов життя домогосподарств Держкомстату України у 2003 р. (рис. 2).

Рис. 2. Співвідношення середньої пенсії з основними державними нормативами

Як свідчить динаміка, протягом останніх двох років удалося досягти поступового скорочення розриву між розмірами середньої пенсії за віком та мінімальної пенсійної виплати і основних державних нормативів (у 2000 р. співвідношення більшості названих показників сягали максимального значення). Отже, на сьогоднішній день в Україні відбулися певні позитивні зрушення у сфері пенсійного забезпечення осіб, які втратили працездатність. Так, протягом 2003 р. було вжито заходів щодо підвищення розміру пенсій та недопущення заборгованості з пенсійних виплат.

На основі оцінки зрушень у пенсійному забезпеченні в дисертації зроблено висновок, що новим і принципово важливим кроком є безпосередня участь застрахованої особи у формуванні майбутньої пенсії. Встановлена Законом нова формула обчислення пенсій передбачає поступове розширення періоду врахування заробітку при визначенні їх розмірів та зарахування до страхового стажу лише тих періодів трудової діяльності, за які сплачено страхові внески до Пенсійного фонду. Розмір пенсії конкретній особі визначається диференційовано, з урахуванням стажу роботи і заробітку, при цьому знято безпосереднє обмеження пенсії максимальним розміром. Уряд забезпечуватиме щорічне проведення індексацій пенсійних виплат, а також їх підвищення з урахуванням темпів зростання реальної заробітної плати в Україні.

У розділі 3 „Перспективи реформування системи загальнообов’язкового пенсійного страхування” наведено результати дослідження комплексу напрямів, засобів, методів та опрацювання відповідних пропозицій, які в сукупності правомірно розглядати як організаційно-економічні та правові механізми здійснення пенсійної реформи в Україні у найбільш ефективний спосіб та якомога стислі терміни.

У роботі доведено, що нові соціально-економічні умови — трансформація відносин власності, формування нової системи соціально-трудова відносин, поширення ринкових принципів на всі сфери суспільного буття — потребують радикального перетворення діючої системи пенсійного забезпечення. Але чекати швидких автоматичних змін у цій системі без належного наукового та організаційно-економічного забезпечення недоречно. Задля досягнення мети пенсійної реформи необхідно задіяти комплекс правових, економічних, організаційних заходів, що мають закласти підвалини для реалізації нових пенсійних ініціатив та унеможливити розвиток негативних процесів у галузі пенсійного забезпечення.

У роботі доведено, що правове поле пенсійної системи як інституту соціального захисту потребує подальшого розвитку та приведення багатьох діючих законодавчих актів у відповідність з базовими законами, що регулюють пенсійне забезпечення. В дисертації містяться конкретні пропозиції щодо удосконалення правового забезпечення проведення пенсійної реформи.

У комплексі заходів щодо запровадження нової пенсійної системи виключно важливу роль має відіграти широкомасштабна, різноманітна за формами роз’яснювальна робота серед населення, що спрямована на усвідомлення природи соціальних ризиків і можливі їх наслідки, формування “культури” пенсійного страхування та пенсійного забезпечення в цілому.

Існує нагальна потреба протидії та запобігання нецільовому використанню пенсійних коштів.

Важливою складовою подальшого розвитку системи пенсійного забезпечення, на думку автора, є запровадження науково обґрунтованої соціальної технології набуття пенсійних прав. Остання має формуватися з урахуванням таких положень: 1) прийнятності фінансового „навантаження” для роботодавців стосовно внесків у пенсійний фонд; 2) соціальної справедливості

стосовно всіх категорій пенсіонерів, тобто забезпечення високої міри залежності розмірів пенсій від індивідуальних страхових внесків; 3) соціальної дієвості, ефективності соціального захисту застрахованих, що особливо актуально для працівників з низькою заробітною платою, але з тривалим стажем роботи.

У дисертації містяться конкретні пропозиції щодо вдосконалення технології набуття пенсійних прав, зокрема, пов'язані із запровадженням підвищених коефіцієнтів урахування трудового стажу понад стандартний термін (30 років для чоловіків і 25 років для жінок).

Автор наголошує на необхідності остаточного розв'язання проблем розмежування джерел фінансування витрат на виплату пенсій, призначених за різними пенсійними програмами з Державного бюджету та Пенсійного фонду. Законом України "Про Державний бюджет України на 2004 рік" на ці цілі передбачено 2 484,4 млн. грн.

Станом на перше півріччя 2004 року не повністю врегульованими залишаються питання щодо сплати внесків на пенсійне страхування суб'єктами малого підприємництва, які обрали особливий спосіб оподаткування. Необхідно привести норми чинного законодавства у відповідність до Закону України „Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”.

Одним з ключових механізмів управління пенсійною системою є бюджетне планування, що передбачає визначення розрахункових показників доходів та видатків пенсійної системи на основі прогнозних показників соціально-економічного розвитку держави в плановому періоді. Хоча система бюджетного планування Пенсійного фонду поступово вдосконалюється, проте вона потребує істотних змін. Важливість побудови ефективної системи бюджетного планування підтверджується даними, пов'язаними із запровадженням загальнообов'язкового державного пенсійного страхування з 1 січня 2004 року. Розрахункове значення дохідної частини бюджету Пенсійного фонду формувалося за даними Мінекономіки виходячи з прогнозного фонду оплати праці, на яку нараховуватимуться пенсійні внески, на рівні 71,6 млрд. грн., що навіть дещо нижче фактично нарахованого фонду оплати праці у 2003 році. Така невідповідність прогнозних показників призвела до суттєвого заниження видаткової частини бюджету Фонду та до необхідності "ручного" коригування розмірів виплачуваних пенсій у 2004 році виходячи з фактичних фінансових можливостей Пенсійного фонду.

Одним з важливих завдань наступних кількох років є запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка доповнить солідарну (розподільну) пенсійну систему. Для цього чинним законодавством передбачено створення необхідних соціально-економічних, організаційних і технічних передумов для забезпечення ефективного функціонування обов'язкової накопичувальної системи і мінімізації дефіциту коштів солідарної системи пенсійного страхування в перехідний період. За 2-3 роки необхідно забезпечити створення інституційної та регуляторної бази накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, набути досвіду функціонування

добровільних пенсійних фондів, створити умови для дальшого розвитку фондового ринку.

Запровадження обов'язкового накопичувального рівня відбуватиметься в період початку тривалого зростання демоекономічного навантаження на пенсійну систему та супроводжуватиметься зміною структури обов'язкових внесків, що потребуватиме використання передбачених законом компенсаційних механізмів для відновлення платіжного балансу солідарної системи.

Виходячи з цього в ході пенсійної реформи на особливу увагу заслуговує подальше вдосконалення інфраструктури пенсійної системи, яка має забезпечувати ефективний внутрішній менеджмент, фінансову стійкість системи, злагодженість, прозорість і дієвий державний контроль. Невід'ємною складовою цього процесу є розбудова інституційної спроможності складових пенсійної системи, що, зокрема, передбачає:

- удосконалення функції адміністрування пенсійних внесків у контексті подальшого реформування всієї системи соціального страхування;
- комплексну підготовку Пенсійного фонду України до запровадження другого рівня пенсійної системи, а також підвищення ефективності виконання ним своїх безпосередніх функцій з призначення та виплати пенсій;
- розбудову аналітичного потенціалу всіх державних інституцій, відповідальних за фінансову стабільність пенсійної системи;
- установа прозорого та ефективного регуляторного режиму у сфері накопичувального пенсійного забезпечення з розробленням відповідної нормативно-правової бази.

Ключовими питаннями є створення сучасного програмно-технічного комплексу для обслуговування накопичувальної системи, законодавче врегулювання функціонування системи обліку застрахованих осіб і персоніфікації внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та створення державного реєстру соціального страхування. Основою для створення цього реєстру має стати чинна сьогодні система персоніфікації внесків до Пенсійного фонду України.

З підготовкою до створення накопичувального фонду постають питання розроблення принципово нового напрямку роботи Пенсійного фонду, його технічного та методологічного забезпечення. Це стосується ведення обліку на накопичуваних пенсійних рахунках, здійснення виплат і оцінювання наслідків впливу зміни різноманітних чинників на стійкість фінансового стану Пенсійного фонду. Останнє, зокрема, передбачає розбудову аналітичного потенціалу фонду в частині моделювання, прогнозування, актуарних розрахунків то що. Питання підвищення інституційної спроможності актуальне також для інших органів державного управління, відповідальних за проведення й ефективність пенсійної реформи: Міністерства праці та соціальної політики, Міністерства економіки та європейської інтеграції, Міністерства фінансів, Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг в Україні, Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, а також Національного банку України.

Вважаємо за необхідне активізувати роботу з відпрацювання конкретних нормативно-правових рішень та підготовки розробок інструктивного характеру, що мають забезпечити реалізацію всіх положень нової пенсійної системи. Мають бути розроблені механізми і технології подальшого вдосконалення системи збирання й опрацювання даних персоніфікованого обліку, які застосовуватимуться в майбутньому. Існує нагальна потреба зменшення адміністративних витрат Пенсійного фонду і поєднання функцій адміністрування збору внесків різними фондами соціального страхування. Слід активізувати наукові дослідження, спрямовані на практичне застосування методів коротко-, середньо- і довгострокового прогнозування фінансового стану пенсійної системи і його впливу на загальний стан економіки України.

У дисертації наголошується на необхідності задіяти додаткові стимули залучення громадян до добровільного пенсійного страхування, а саме — законодавчо передбачити зменшення бази оподаткування доходів фізичних осіб на суму добровільних платежів, що спрямовуються на фінансування накопичувальної складової трудової пенсії. Запропонована правова новація дасть змогу істотно збільшити співвідношення розміру пенсії майбутніх пенсіонерів із середнім розміром їх заробітної плати.

Оскільки пенсія є відкладеною часткою заробітної плати, її розмір безпосередньо залежить від рівня доходів працюючих. За цих умов надзвичайно важливим є створення ефективного організаційно-економічного механізму підвищення трудових доходів як основи збільшення страхових внесків.

У роботі підкреслюється, що після тривалого, майже десятилітнього падіння реальних доходів усього населення і працюючого зокрема, погіршення їх структури та диференціації, в останні три роки маємо певні позитивні результати у сфері формування та використання трудових доходів. Досягнуте економічне зростання стало матеріальним і фінансовим підґрунтям підвищення доходів працюючих, а задіяні елементи системи соціального діалогу дають перші результати — сприяють соціалізації відносин у соціально-трудовій сфері. Утім досягнуті результати у сфері формування та використання трудових доходів не слід переоцінювати. Дисертація містить висновок, що заробітна плата як основна складова трудових доходів в Україні залишається все ще низькою для виконання нею своїх основних функцій, її міжгалузєва диференціація є надто високою, а міжкваліфікаційні розбіжності — надмірними в галузях з високою оплатою праці і такими, що межують зі зрівнялівкою, у галузях з низькою заробітною платою. Дисертант доводить, що існуючий стан у царині трудових доходів уповільнює реалізацію заходів, пов'язаних із проведенням пенсійної реформи, оскільки все ще низький рівень доходів працюючих не забезпечує належних фінансових ресурсів для запровадження нової пенсійної системи у стислі терміни.

На думку автора дисертації, нині головною загрозою для пенсійної системи є не демографічний чинник (хоча він досить суттєвий, і його значущість зростатиме), а низький рівень заробітної плати, істотне відставання від соціальних стандартів, що діють у цій сфері. Розроблені автором пропозиції

щодо вдосконалення організаційно-економічного механізму підвищення трудових доходів працюючих передбачають задіяння потенціалу як традиційних, так і нетрадиційних джерел формування зазначених вище доходів. У дисертації обґрунтовується необхідність повною мірою задіяти потенціал тих джерел зростання трудових доходів, що пов'язані з реструктуризацією собівартості і цін та підвищенням в них частки заробітної плати на основі перегляду ставок відрахувань з доходів підприємств; запровадженням системи оподаткування прибутку, яка б стимулювала зниження ресурсовитратності; ухваленням додаткових нормативно-правових актів, які б унеможливили марнотратство на виробництві. Вкрай потрібно гармонізувати бухгалтерський та податковий облік, посилити контроль за формуванням валових витрат, без чого важко розраховувати на зростання прибутковості.

Значні кошти на підвищення заробітної плати можуть бути залучені, якщо подолаємо адміністративну корупцію, що нині поглинає велику частку доходів підприємств. Важливою складовою оптимізації трудових доходів має стати запровадження на кожному підприємстві сучасного, адекватного умовам перехідної економіки організаційно-економічного механізму визначення індивідуальної заробітної плати, складовими якого є заводська тарифна система, нормування праці, форми й системи заробітної плати.

Складовою дисертаційного дослідження є виконані автором актуарні розрахунки, що побудовані на сучасній методологічній основі, враховують короткострокові і довгострокові зміни демографічних параметрів населення України та містять прогноз щодо фінансових потоків, оцінку стану пенсійної системи на довгострокову перспективу (до 2050 р.).

ВИСНОВКИ

У дисертації проведено теоретичні узагальнення і запропоновано розв'язання наукового завдання щодо проведення пенсійної реформи та її науково-методичного забезпечення.

1. Терміни, принципи, методи, засоби організації страхових інститутів і системи пенсійного забезпечення в цілому, які широко використовуються у світовій практиці: соціальні і професійні ризики, накопичені пенсійні права, еквівалентність страхових внесків і виплат, взаємозв'язок рівнів соціальних ризиків та страхових тарифів ці та інші класичні елементи і механізми на практиці ще не стали життєво важливими регуляторами соціального захисту непрацездатного населення. Однією з основних причин такого стану є низький рівень наукового опрацювання цієї проблематики.

2. Пенсійне страхування, що є однією з основних форм соціального захисту осіб, які втратили працездатність через досягнення пенсійного віку, виступає як сукупність особливих замкнених перерозподільних відносин між його учасниками з приводу розподілу споживання між періодом економічної активності і непрацездатності, між працюючими та пенсіонерами.

3. Для комплексної характеристики пенсійної системи, розуміння її глибинних засад слід звернутися до такої базової категорії, як інститути.

Інститути пенсійної системи доцільно поділяти на дві групи: 1) стійкий комплекс формальних і неформальних правил, принципів, ідеологічних настанов, правових норм, інформаційних потоків, процедур управління ними; 2) сукупність державних і недержавних органів, громадських об'єднань, інших суб'єктів громадянського суспільства, які забезпечують функціонування системи пенсійного забезпечення.

4. Безпосереднім наслідком механізму резервування заробітної плати у формі страхових внесків є соціально-економічна категорія накопичених пенсійних прав зайнятого населення, якій належить винятково важлива роль у функціонуванні пенсійної системи.

В Україні показник “накопичені пенсійні права” все ще не включено в систему основних параметрів пенсійного забезпечення, відсутня і відповідна статистична інформація, що унеможливує виконання функцій, пов'язаних з реалізацією соціальної політики, проведенням достовірних актуарних розрахунків.

5. Система пенсійного забезпечення у форматі, що нині має місце в Україні, все ще не відповідає тим завданням, які має розв'язувати.

Маємо протирічливу ситуацію, коли за високого страхового навантаження на роботодавців рівень пенсій залишається низьким і недостатньо пов'язаний з обсягом страхових внесків.

Чинна пенсійна система потребує радикальної модернізації. Реформуванню підлягають її базисні економічні, управлінські, організаційні та правові механізми. Відповідно до введених у дію нових законодавчих актів з пенсійного забезпечення, у підготовці яких брав безпосередню участь автор дисертації, в Україні має змінитися весь набір елементів, сама структура пенсійної системи, роль та відповідальність суб'єктів правовідносин. Має бути сформована принципово нова для країни комбінація актів цивільного і публічного права, що регулюють відповідні процеси. Отже, йдеться про зміну інституціональних засад пенсійної системи.

6. Основною метою пенсійної реформи є створення такої системи пенсійного забезпечення, яка гарантує гідне життя особам пенсійного віку (при 30-річному страховому стажі має перевищувати 60 % середньої заробітної плати і водночас становити 150 — 180 % прожиткового мінімуму для осіб пенсійного віку).

7. Сьогодні практично відсутні умови для зменшення навантаження на фонди оплати праці внесками на соціальне страхування. Пов'язане це не тільки з доволі складною демографічною ситуацією, зокрема з високим співвідношенням кількості пенсіонерів та працюючих, а й з дублюванням функцій страхових фондів, відсутністю технологічного узгодження процесів адміністрування збору внесків. Отже, завершення формування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування потребує пошуку шляхів розвитку систем оплати праці, детінізації заробітної плати, збільшення її питомої ваги у собівартості та ВВП.

8. Аналіз стану соціально-трудової сфери та його впливу на розвиток суспільства дає підстави для висновку про те, що ключовою проблемою

залишається досягнення суспільно прийнятного рівня, структури та диференціації трудових доходів. За таких умов принципового значення у проведенні пенсійної реформи набуває розроблення організаційно-економічного механізму зростання доходів від трудової діяльності.

Ураховуючи те, що з об'єктивних причин можливості суттєвого підвищення доходів від трудової діяльності на основі забезпечення економічного зростання і використання традиційних джерел збільшення доходів працюючих у найближчі роки все ж будуть обмеженими, вкрай важливо повною мірою задіяти потенціал тих джерел зростання трудових доходів, що пов'язані з реструктуризацією собівартості і цін та підвищенням у них частки заробітної плати на основі перегляду ставок і відрахувань з доходів підприємств; запровадженням системи оподаткування прибутку, яка б стимулювала зниження ресурсовитратності; ухваленням додаткових нормативно-правових актів, які б унеможлилювали марнотратство на виробництві. Потрібно гармонізувати бухгалтерський та податковий облік, посилити контроль за формуванням валових витрат, без чого важко розраховувати на зростання прибутковості.

9. Життєздатність та дієвість пенсійної системи мають підтримуватися організаційно-економічними механізмами, які забезпечують взаємозв'язок цього інституту із системою заробітної плати, оптимізують її міжгалузеву та міжрегіональну диференціацію, сприяють підвищенню частки оплати праці у ВВП, оптимізують розподіл фінансового навантаження між головними суб'єктами пенсійного страхування.

10. Потребує подальшого вдосконалення інфраструктура пенсійної системи, яка має забезпечувати ефективний внутрішній менеджмент, фінансову стійкість системи, злагожденість, прозорість і дієвий суспільний контроль. Невід'ємною складовою цього процесу є розбудова інституційної спроможності складових пенсійної системи, зокрема вдосконалення функції адміністрування пенсійних внесків у контексті подальшого реформування всієї системи соціального страхування, комплексну підготовку структур Пенсійного фонду України до запровадження другого рівня пенсійної системи та підвищення ефективності функцій з призначення та виплати пенсій, нарощування аналітичного потенціалу всіх інституцій, відповідальних за фінансову стабільність пенсійної системи, встановлення прозорого та ефективного регуляторного режиму у сфері діяльності накопичувальних пенсійних фондів із розробленням відповідної нормативно-правової бази.

11. Зіставлення характеристик пенсійного забезпечення в країнах з розвинутою ринковою економікою і в Україні свідчить про те, що потенціал цього інституту соціального захисту в нашій країні залишається все ще невисоким. Маємо суперечливу ситуацію, коли за високого страхового навантаження на роботодавців залишається низьким і недостатньо пов'язаний з обсягом страхових внесків.

12. У комплексі заходів щодо запровадження нової пенсійної системи вельми важливу роль має відіграти широкомасштабна, різноманітна за формами роз'яснювальна робота серед населення, що спрямована на

усвідомлення природи соціальних ризиків і можливих їх наслідків, формування “культури” пенсійного страхування та пенсійного забезпечення в цілому.

13. Реформа пенсійної системи у форматі, обґрунтованому в дисертації, одночасно забезпечить і реалізацію соціальних гарантій, і фінансову стійкість системи пенсійного страхування. Реформована солідарна система враховуватиме інтереси передусім низькооплачуваних верств суспільства, захищатиме пенсіонерів від бідності, а накопичувальна — через пенсійні заощадження всіх громадян сприятиме прискореному становленню середнього класу в суспільстві та формуватиме нове, дуже потужне внутрішнє джерело інвестицій.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові фахові видання

1. Проблемні питання праці та соціальної політики: Колективна монографія / За ред. М.М. Папієва та Т.М. Кір'ян. — К.: Соцінформ, 2003. — 511 с. (*Особистий внесок по розд. 6 та 8: розроблено теоретико-методичні засади структуризації операційних витрат та обґрунтовано методологію відомчого моніторингу процесів у сфері оплати праці; методично обґрунтовано місце і роль актуарних розрахунків у вирішенні проблемних питань рівня соціального захисту пенсіонерів*). — 2,8 друк. арк.

Статті у наукових фахових виданнях:

2. Папієв М.М. Концептуальні підходи до пенсійного реформування в Україні // Україна: аспекти праці. — 2003. — № 6. — С.3-7. — 0,6 друк. арк.
3. Папієв М.М. Міжнародний досвід пенсійного страхування // Україна: аспекти праці. — 2004. — № 1. — С.3-10. — 0,9 друк. арк.
4. Папієв М.М. Світовий досвід застосування соціальних стандартів // Економіка України. — 2004. — № 1. — С.4-8. — 0,6 друк. арк.
5. Папієв М.М. Соціальна політика та її вплив на доходи і рівень життя населення // Україна: аспекти праці. — 2004. — № 7. — С.3-9. — 0,8 друк. арк.

Інші видання:

6. Папієв М.М. Соціал-демократична модель соціальної держави: проблеми і практика // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — Філософія. Політологія. — 2004. — Вип. 63-65. — С.13-16. — 0,5 друк. арк.
7. Папієв М.М. Пенсійна реформа в Україні: шляхи реалізації та механізми впровадження // Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект. — К.: Наук.

- думка, 2004. — С.275-287. — 1,4 друк. арк.
8. Папієв М.М. Соціал-демократична модель соціальної держави: проблеми і практика // Наше гасло. — Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Соціал-демократія і соціальна політика: європейський досвід і українські перспективи”. — 2004. — С.13-19. — 0,8 друк. арк.
  9. Папієв М.М. Удосконалення системи реформування оплати праці та збільшення надходження коштів до фондів соціального страхування // Матеріали науково-практичного семінару “Досвід, перспективи реформування оплати праці в Україні”. — К., 2004. — С.4-7. — 0,4 друк. арк.
  10. Папієв М.М. Соціальний захист та особливості пенсійного забезпечення інвалідів в Україні // Актуальні проблеми професійної реабілітації та працевлаштування інвалідів: Матеріали науково-практичної конференції 25-26 грудня 2003 року. — Київ, 2004. — С.9-17. — 0,9 друк. арк.
  11. Папієв М.М. Пенсійні кошти будуть використовуватися тільки за призначенням // Пенсія. — 2003. - № 1. — С.6-7. — 0,2 друк. арк.
  12. Папієв М.М. Найголовніше завдання — забезпечити зростання добробуту людей // Соціальний захист. — 2004. — № 2. — С.2-6. — 0,2 друк. арк.

АНОТАЦІЯ

Папієв М.М. Реформування пенсійної системи в Україні. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.09.01 — Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика.

Дисертацію присвячено теоретико-методологічним і прикладним проблемам реформування пенсійної системи в Україні. Запропоновані основні напрями подальшого розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні. При цьому обґрунтовано, що без удосконалення організаційно-економічного механізму підвищення трудових доходів неможливе збільшення надходження коштів до страхових фондів. Поглиблено методологію дослідження проблеми щодо організаційно-інституційних засад побудови механізму управління системою загальнообов’язкового державного пенсійного страхування в Україні. Здійснено багатоваріантний прогноз доходів і витрат системи пенсійного страхування: солідарний та загальнообов’язковий накопичувальний рівні.

Ключові слова: пенсійна система, страхування, страховий випадок, страховик, страхувальник, механізм управління, пенсія, трудові доходи, солідарна система, накопичувальна система, прогноз, актуарні розрахунки.

АННОТАЦИЯ

Папиев М.Н. Реформирование пенсионной системы в Украине. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.09.01 — демография, экономика труда, социальная экономика и политика. — Институт демографии и социальных исследований, Киев, 2004.

Диссертация посвящена углублению теоретико-методологических и практических основ структуры и содержания системы пенсионного обеспечения и разработке организационно-экономических и правовых механизмов проведения пенсионной реформы.

В диссертации социальное страхование исследуется в системе социальной защиты населения, а пенсионное страхование — в качестве основной составляющей страховой системы; теоретически обоснована экономическая сущность и принципы пенсионного страхования в системе международных стандартов; сделан анализ трансформации методологии относительно развития пенсионной системы в странах с развитой и переходной экономикой.

Для комплексной характеристики пенсионной системы предложен институциональный подход включающий институты двух уровней.

Первый являет собой устойчивый комплекс формальных и неформальных правил, принципов, идеологических установок, правовых норм, информационных потоков, страховых фондов и процедур управления.

Второй институциональный уровень включает государственные и негосударственные органы, общественные организации и другие субъекты гражданского общества которые обеспечивают функционирование системы пенсионного обеспечения.

Исходя из того, что будущая страховая составляющая пенсии является по сути, отложенной частью заработной платы, зависящая от уровня доходов работающих, автором предложено включить в систему основных параметров пенсионного обеспечения такой показатель как «накопленные пенсионные права занятого населения».

В диссертации сформулирована основная цель пенсионной реформы, которая в будущем должна обеспечить и гарантировать достойную жизнь лицам пенсионного возраста (при 30 — летнем страховом стаже пенсия должна превышать 60 % средней заработной платы и в тоже время быть на уровне 150 — 180 % прожиточного минимума для пенсионеров).

Углублена методика комплексной экономической оценки состояния пенсионной системы в Украине, на основании которой выявлены особенности и современные тенденции становления отечественной пенсионной системы, ее финансовое состояние и материальное положение пенсионеров.

В диссертации предложены основные направления дальнейшего развития системы пенсионного обеспечения в Украине. При этом доказано, что без совершенствования организационно-экономического механизма повышения трудовых доходов невозможно решить проблему увеличения средств в

страховые фонды. Расширена методология исследования проблемы относительно организационно-институциональных мероприятий создания механизма управления системой общеобязательного государственного пенсионного страхования в Украине. Разработан многовариантный прогноз доходов и расходов системы пенсионного страхования в солидарный и общеобязательный накопительный уровни.

Для успешного реформирования пенсионной системы в диссертации подчеркивается мысль о необходимости масштабной, разнообразной за формами разъяснительной работы, которая должна быть направлена на осознание сути социальных рисков и возможных их последствий и в целом на формирование «культуры» пенсионного страхования и пенсионного обеспечения.

Ключевые слова: пенсионная система, социальное страхование, страховой случай, страховик, страховальщик, механизм управления, пенсионные права, трудовые доходы, солидарная система, накопительная система, прогноз, актуарные расчеты.

SUMMARY

Papiev M.M. Pension system reform in Ukraine.-Manuscript.

The dissertation on competition of scientific degree of the candidate of economic sciences on a specialty 08.09.01 — Demography, Economics of Labour, Social Economics and Policy, Kiev, 2004.

The dissertation devoted to a theoretical, methodological and applied aspects of reformation the pension system in Ukraine. The main directions of the further progress the pension securing in Ukraine offered. By this substantiated that without improvement of the organized – economical mechanism of rising labour income, rising receipts to the insurance funds is not possible. The author offers methodological theory for researching the problems of the organized institutional basics for building directing mechanism for compulsory pension insurance system in Ukraine. Has been developed multi-choice forecast of income and expenditures in the pension insurance system: solidarity and compulsory accumulation levels.

Key words: pension system, insurance, insured accident, insured, insurant, administration mechanism, pension, labour income, solidarity system, accumulation system, forecast.